

A KORABRONZKOR IDŐRENDI KÉRDÉSEI BUDAPEST KÖRNYÉKÉN ÉS A TISZA VIDÉKÉN

Az utóbbi évek nagy mennyiségű új ásatási leletanyaga Magyarország középső területén is (elsősorban Budapest környékén és a Tisza vidékén) lehetővé tette a relatív kronológia pontosabb meghatározását. Bár ezeket az eredményeket nem tekinthetjük még véglegesnek, mert a kutatás előrehaladásával valószínűleg tovább finomodnak — főleg olyan területeken, ahonnan eddig csak szórványos leletek ismeretesek —, az említett területeken elért eredmények azonban jó támpontot nyújtanak más vidékekkel fennállott kölcsönhatások megállapítására is.

A nagy korszakváltást a rézkor és a bronzkor között Magyarország közepén is (beleértve a Dunántúl északkeleti szögletét) a badeni kultúra késői szakaszának, a Kostolac kultúra vagy csoport eltűnése és a makói kultúra megjelenése határozza meg. A két kultúra között eddig semmiféle tipológiai, időrendi, települési összefüggést vagy kapcsolatot sem lehetett felfedezni. A törés olyan éles, hogy a két korszak között semmiféle átfejlődést nem állapíthatunk meg, vagyis a kutatás jelenlegi állása szerint két eltérő eredetű kultúráról van szó.

A Kostolac kultúra vagy csoport gyökerei mélyen a badeni komplexumba nyúlnak vissza. Az egyelőre tisztázatlan eredetű makói kultúra sok változással ugyan, de később nyomon követhető a korabronzkor fejlettebb kultúráiban is, ezért tartjuk indokoltnak, hogy a bronzkor kezdetét Magyarország közepén, és így természetesen Budapest környékén is, a makói kultúrával kezdjük. Vagyis a késő-badeni, illetve a Kostolac kultúra egy fejlődés *zárószakaszát* képviseli, ezzel szemben a makói kultúra egy másik fejlődés *kezdőszakaszát* reprezentálja. Meg kell jegyezni azonban, hogy a Kostolac kultúrából Magyarország középső részén csak szórványos leletek ismeretesek (főleg Budapest térségéből)¹ és csak a legutóbbi ásatásokból kaptunk hírt Baden-Kostolac típusú leletegyüttesek előfordulásáról (Szigetcsép)². Budapesttől északra Salgótarján–Pécskőn későbadeni (Bošaca) típusú leletek származnak hiteles ásatásból, ahol a telep felső részén a makói kultúra szórványos telepleletei helyezkedtek el.³

Korabronzkor I.

A makói kultúra képviseli a korabronzkor első periódusát.⁴ (1. kép) Elterjedése Ny, É, főleg azonban K felé messze túlhaladja Közép-Magyarország területét. Önálló településekkel és temetkezésekkel rendelkezik. Települései nem intenzívek, de a legkülönbözőbb földrajzi körülményekhez alkalmazkodtak. Megtalálhatók pl. a folyók alacsony partjain (Duna mentén, Csepel-szigeten stb.), a hegyek közé felnyúló patak völgyekben (Budaörs), és magasabb hegytetőkön (Salgótarján–Pécskő)⁵. A Duna menti és a salgótarjáni település közötti szintkülönbség kb. 500 m. Ennek megfelelően a makói kultúra

életmódját is mozgékonynak, helyváltoztatónak ítéltük meg.

A makói kultúra, illetve a Kosihiy-Čaka csoport szomszédja ÉNy-on a Jevišovice B kultúra fiatalabb fázisa, nyugaton-délnyugaton — az újabb kutatások szerint — a Somogyvár-Vinkovci kultúra, délen a Duna-Tisza közén és a Bánátban egyelőre ismeretlen. Elképzelhető, hogy itt számolhatunk a továbbélő Vučedol kultúrával, esetleg a Somogyvár-Vinkovci kultúrával a Bácskába-Bánátba nyúló ágával.⁶ Keleti kortársa egyelőre ismeretlen, mivel nem ismerjük kapcsolatát az erdélyi leletekkel.

A makói kultúra összefüggése a Somogyvár-Vinkovci kultúra idősebb szakaszával olyan erőteljes, hogy csak bizonyos típusú edénytípusok megléte, vagy hiánya alapján lehet közöttük — egyelőre nem is éles — határt húzni.⁷ Talán ez az egyedüli támpont, amely a rokonságon keresztül a származásra is fényt deríthet.

Korabronzkor II.

A nagyrévi kultúra legidősebb fázisa. Erőteljesen elkülönül a korabronzkor első periódusától, annak ellenére, hogy a leletanyag túlnyomó része a helyi előzményből, a makói kultúrából öröklődött. Mégis új fejlődési szakasznak, illetve kultúrának tekinthetjük. A nagyrévi kultúra önállóságát — éppúgy, mint a makói kultúránál — települési és temetkezési jellegzetességei, valamint leletanyagának egysége határozzák meg. A nagyrévi kultúra teljes egészében a makói kultúra területén, de annak csak egy részén alakult ki, lényegében a Duna-könyöktől a Dunántúl keskeny keleti sávjával a Sió torkolatáig,⁸ a Duna-Tisza közén pedig a Maros torkolatáig. Tiszántúli határa ismeretlen, eddigi leletei ugyanis csak a Tisza balpart keskeny sávjából kerültek elő. Északi szórványos előfordulásai a hegyek lábáig követhetők.

A nagyrévi kultúra belső tagolását több kísérlet után, elsősorban Budapest környékén lehet az új kutatások szerint megbízható alapnak tekinteni. Ezen a területen sikerült a nagyrévi kultúra négy fejlődési fázisát — vagyis egyúttal a korabronzkor II. és III. periódusát — elkülöníteni.⁹

A nagyrévi kultúra legelső fázisa Budapest környékén a Duna-könyöktől a Csepel-sziget közepéig időben egybeesett a harangedények megjelenésével. Természetesen a nagy kérdés továbbra is fennáll, hogy a nagyrévi kultúra nagy területén mi okozta ennek a kultúrának a létrejöttét? Ugyanis nem akarjuk túlértékelni a nagyrévi kultúra egészének kialakulásában a harangedények megjelenését. Mi is számolunk alapvetően fontos más tényezőkkel is, amelyek délebbi területekről származnak. A nagyrévi kultúra északi területén — vagyis Budapest környékén — *harangedény-csepeli csoportnak* nevezzük azt a regionális korai komplexumot, amelynek telepein és temetőiben

a valódi harangedények és az ezeket kísérő egyéb jellegzetes tárgyak (réztörök, árák, csuklólvédő kölemezek, „V” fűrású csontgombok, és díszített csontmülették) fordulnak elő. (2. kép) Ez a *korabronzkor IIa fázisa*.¹⁰

Ugyanezen a területen kerültek elő azok az új leletegyüttesek, amelyeket a harangedény-csepeli csoporthoz sorolunk ugyan, de ezekből az újonnan felfedezett együttesekből már hiányoznak a valódi harangedények. (3. kép) Ez a *korabronzkor IIb fázisa*.¹¹

A harangedény-csepeli csoport nem foglalja el – mint már fentebb említettük – a nagyrévi kultúra teljes területét, de hasonló korú leletegyüttesek, illetve leletek valódi harangedények nélkül az egész elterjedési területen megtalálhatók. Jellemző rájuk, hogy a harangedény-csepeli csoporttal ellentétben településeik szórva-nyosak, alig különböznek a makói kultúra települési módjától, inkább a nagy folyók partjához kötöttek. Leleteik eddig még elsősorban sírokból ismeretesek, amelyek gazdag mellékletűek. Főleg a Duna mentén kevés még a települet.

A harangedény-csepeli csoport korai fázisával (korabronzkor IIa) legközelebbi párhuzamban álló település a Balaton É-i szögletében fekvő Mezőkomárom, amely a nagyrévi kultúra peremterületén fekszik. A lelőhelyet Nagy L. és Bándi G. tárták fel, ahol valódi harangedény töredékek és a harangedény-csepeli csoportra jellemző egyéb kerámia mellett a Somogyvár-Vinkovci kultúra jellegzetes leletei is előkerültek.¹² Budapesten a harangedény-csepeli csoport egyik telepén ugyancsak felszínre kerültek a Somogyvár-Vinkovci kultúra kerámia töredékei.¹³

A nagyrévi kultúra korai szakaszának olyan tagolása, mint amilyen Budapest környékén megtörténhetett (korabronzkor IIa–b fázisokra való bontás), az egyéb területeken éppen a nagy temetők és telepek híján még nem lehetséges. Kétségtelen azonban, hogy azok a sírleletek, amelyeket Bóna I. Ökörhalom és Kötörös csoport néven, továbbá azoknak a sírleleteknek túlnyomó része, amelyeket Szigetszentmiklós csoport, vagy típus néven foglalt össze,¹⁴ a nagyrévi kultúrának ebbe a korai (korabronzkor IIa–b) fázisába tartoznak. Ezek közül is kiemelkedő jelentőségűek a Szolnok és Tószeg környéki sírleletek, amelyek a tell-településeket megelőző időből származnak, s szoros összefüggést mutatnak egyrészt a harangedény-csepeli csoporttal, másrészt a nyírségi kultúrával. (4., 5. kép)

Mint ismeretes, a nagyrévi kultúrával egyidőben jött létre a nyírségi kultúra Kelet-Magyarországon.¹⁵ Délkelet-Magyarországon, illetve a Vajdaság és a Bánát északi részén a Maros kultúra legidősebb szakasza, az Óbéba-Pitvaros csoport párhuzamosítható a nagyrévi kultúra korai szakaszával, sőt sok közös vonás is van kerámiájukban. Északnyugaton és délnyugaton ekkor érte el legnagyobb kiterjedését a Somogyvár-Vinkovci kultúra. Távolabb Nyugaton pedig Ausztriában és Morvaországban a „harangedény kultúra” idősebb és fiatalabb szakasza (Oggau–Loretto–Leithaprodersdorf típusú, valamint a protoaunjetitzi leletanyag) párhuzamosítható Közép-Magyarország korabronzkorának IIa–b fázisával: a nagyrévi kultúra korai szakaszával. É-on a Morava–Vág

vidékén kb. erre az időre keltezhető a Chlopice-Veselé kultúra.

Zömében a közép-magyarországi korabronzkor IIa–b periódussal egyidős a Vučedol kultúra legfiatalabb szakaszának tartott szlovéniai Ljubljana kultúra is.

Korabronzkor III.

A nagyrévi kultúra klasszikus és késői fázisa. A nagyrévi kultúra törés nélkül folytatódott Budapest területén és Közép-Magyarországon. Lényeges változások történtek azonban a települési módban. A Duna balpartján a Csepel-sziget déli részétől lefelé, valamint a Közép-Tisza mentén lényegében ekkor kezdődött el a tell-települések élete. Köztük a legismertebb a tószegi tell-település.¹⁶

Meglepő módon ez a települési forma Budapest körzetében nem jött létre, továbbra is egyrétegű településeket találunk, amelyek a folyópartoktól a dombtetőig mindenütt előfordulnak. Ebben a települési kettősségben olyan gazdasági különbségek tükröződnek, amelyeket csak a jövő kutatások deríthetnek fel.

Annak ellenére, hogy Budapest környékén nincsenek tell-települések, a horizontális stratigráfia és a tipológiai elemzés alapján mégis biztonsággal különíthetjük el a korabronzkor III. periódusát, vagyis a nagyrévi kultúra késői fázisait. Mindezeket telep és temető együttesek képviselik. Így sikerült a korabronzkor III. periódusát, vagyis a nagyrévi kultúra fiatalabb szakaszát még tovább tagolni, és ezt a periódust is „a–b” fázisra osztani.¹⁷

A *IIIa* és *IIIb* fázis telepei, temetői, illetve sírleletei elkülönülten jelentkeznek. A korabronzkor III. periódusának „a” fázisát elsősorban olyan telepletek jellemzik, amelyekben megtalálhatók még a korabronzkor IIb fázisának tradíciói és ugyanakkor megjelennek a nagyrévi kultúra kései, vagy klasszikus (korabronzkor IIIb fázisra jellemző) szakaszának edényformái is. Jól tükrözik ezt a folyamatot a Duna és Tisza menti tell-települések legalsó rétegei. (7. kép) Budapest körzetében elsősorban a budafoki és diósi telepek képviselik a *korabronzkor IIIa* fázisát, (6. kép) a nagyrévi kultúrának ezt a szakaszát.¹⁸

Egyelőre nem világos, hogy a tell-telepeken a nagyrévi kultúra legfiatalabb IIb fázisa miként különül el a megelőzőktől. Az azonban kétségtelen, hogy a legkésőbbi időszakot számos helyen önálló temetők képviselik, olykor a telepek közelében. Joggal nevezhető a nagyrévi kultúra legkésőbbi, negyedik fázisa a kulcsi temető alapján kulcsi fázisnak is.¹⁹

Bizonyos egységesedési tendencia érezhető a korabronzkor III. periódusában, tehát a nagyrévi kultúra késői szakaszában. (8. kép) Ezt tapasztalhatjuk a szigetszentmiklói temető leletanyagában²⁰ és a tell-telepek aránylag kevésbé publikált leletei között is.²¹ Úgy látszik, hogy a lokális eltérések a Duna és Tisza vidéke között kismérvűek, amit az is jelez, hogy a tószegi tell-településen hasonló mellékletű sírt találtak, mint a Duna menti kulcsi és szigetszentmiklói temetőkben.²²

A nagyrévi kultúra klasszikus vagy késői szakaszának (korabronzkor IIIa–b) kortársa nyugaton a kisapostagi kultúra vagy más kifejezéssel a mészbetétes díszű kerá-

mia legidősebb fázisa, melynek kezdete és a Somogyvár-Vinkovci kultúrához való kapcsolata még nem látszik világosan. Keleti szomszédja a hatvani (9. kép) és ottományi kultúra, melyek tell-települései kb. egyidőben kezdődtek a nagyrévi kultúra tell-településeivel. Déli szomszédja a Maros kultúra Óbéba-Pitvaros fázisát követő szakasza (Szóreg–Perjámos, Mokrin). A nagyrévi kultúra fiatalabb fázisának északi szomszédja a Nyitra kultúra idősebb fázisa.

A nagyrévi kultúra legkésőbbi fázisa (korabronzkor IIb) tulajdonképpen az „igazi” bronzkor kezdete, mert ekkor kezdtek el készíteni nagy mértékben a bronzékszereket, sőt a fegyvereket is (tőrök). Ez az időszak párhuzamosítható a Reinecke beosztás szerinti bronzkor A fázis kezdetével.²³

Jellemző a nagyrévi kultúrára, hogy leletanyagában a négy fázis folyamán (korabronzkor IIa–b, IIIa–b) elég jelentős változás figyelhető meg, de úgy, hogy egy-egy új fázisban a régi edényformákkal egyidőben jelennek meg az új típusok, a régiek fokozatosan eltűnnek. Ez a jelenség többször is ismétlődött.

Alapvető jellegzetessége a nagyrévi kultúrának a makió kultúrához hasonlóan a hamvasztásos temetkezési rítus csaknem kizárólagos alkalmazása. Kivételes jelenségnek számít, hogy a Tisza mentén szórványosan előfordulnak csontvázas temetkezések.²⁴ Hasonlóan kivételes jelenség a legújabbban feltárt csontvázas sír Budapest déli határához közel, Szigethalmon. A gazdag edény-

mellékletekkel ellátott sír a nagyrévi kultúra diósi fázisa (korabronzkor IIIa) tartozik.²⁵ Ezeket nagy valószínűséggel a déli szomszéd, a Maros kultúra hatásának tekinthetjük, ahol a nagyrávi kultúrával szemben a csontvázas temetkezési mód az uralkodó.²⁶ Szórványos jellegük miatt azonban a nagyrévi kultúra területén talált valamennyi csontvázas sírt még nem tudjuk meghatározott fázishoz kötni.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a Somogyvár-Vinkovci kultúra területén is inkább csontvázas temetkezéseket ismertet a kutatás.²⁷ Talán a két kultúra közötti kölcsönhatás eredményének tulajdoníthatjuk Budapest környékén azt az egy-két szórványos sírt, amelynek edénymellékletei a Ljubljana-i telep leleteihez állnak legközelebb.²⁸

A nagyrévi kultúrával fejeződik be Közép-Magyarországon a korabronzkor, s vele csaknem azonos területen jött létre a vatyai kultúra, amely csak a Tisza balpartjára nem terjeszkedett ki. Azt a területet ugyanis a hatvani kultúra késői szakaszának népessége vette birtokába, egészen a Körös torkolatvidékéig.

A vatyai kultúra kialakulásának okát nem ismerjük. Leletanyagában még őrződnek bizonyos nagyrévi tradíciók, de az eltérés gyökeres jellegű, ha nem is törésszerű. A vatyai kultúrával kezdődik Közép-Magyarországon a középső bronzkor, amely ezt a periódust teljes egészében kitölti.

Rövidítések

ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpatica
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
Atti X Simp. Int. Neol Etá Bronzo in Europa–Verona	Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'età del Bronzo in Europa. Lazise–Verona 8–12 aprile 1980. Verona 1982
ArchÉrt Banner–Bóna– Márton 1957	Archaeologiai Értesítő, Budapest Banner J. – Bóna I. – Márton L.: Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. ActaArchHung 10 (1957) 1–140
BpR BRGK	Budapest Régiségei Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaeologischen Instituts (Frankfurt a. Main)
FolArch JanPannMuzÉvk	Folia Archaeologica, Budapest Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
Kalicz 1968	Kalicz N.: Die Frühbronzezeit in Nordostungarn. Archaeologia Hungarica 45 (1968)
Kalicz 1982	Kalicz N.: Die terminologischen und chronologischen Probleme

	der Kupfer- und Bronzezeit in Ungarn. Atti X Simp. Neol. Etá Bronzo in Europa. Verona 1982, 117–137.
Kalicz–Schreiber 1975/1	Kalicz–Schreiber, R.: Die Bedeutung von Budapest in der Chronologie der mitteleuropäischen Frühbronzezeit. ActaAchCarp 15 (1975) 164–171.
Kalicz–Schreiber 1975/2	Kalicz–Schreiber, R.: Einige Probleme der Frühbronzezeit in Budapest und Transdanubien. ActaArchHung 27 (1975) 287–296
Kalicz–Schreiber 1976/1	Kalicz–Schreiber, R.: Die Probleme der Glockenbecherkultur in Ungarn. In: Glockenbechersymposium Oberried 1974. Bossum–Haarlem 1976, 184–215
Kalicz–Schreiber 1976/2	Kalicz–Schreiber, R.: Transdanubien und die slawonische Vinkovci-Gruppe. In: Inštraživanja, Novi Sad 5 (1976) 73–76.

<i>Kalicz-Schreiber, R.</i> : 1981	<i>Kalicz-Schreiber R.</i> : Möglichkeiten zur feineren Gliederung der Nagyrév-Kultur in Budapest. MittArchInst Beiheft 2 (1981) 81–86	MóraFMuzÉvk	Symposium 1977 Budapest–Velem
<i>Korek</i> 1968	<i>Korek, J.</i> : Eine Siedlung der Spätbadener Kultur in Salgótarján–Pécskö. ActaArchHung 20 (1968) 37–58	<i>Schreiber</i> 1972	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged <i>Schreiber R.</i> : A korabronzkor problémái Budapesten. Probleme der Frühbronzezeit in Budapest. ArchÉrt 99 (1972) 152–166
MittArchInst, Beiheft 2 (1981)	Mitteilungen des Archäologischen Instituts. Beiheft 2 (1981). Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales	SlovArch <i>Tompa</i> 1937	Slovenska Archeologia <i>Tompa, F.</i> : 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. 24–25. BRGK 1934–35, 1937, 27–127

Jegyzet

1. *J. Banner–I. Bognár-Kutzián*: Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. ActaArchHung 13 (1961) 1, *Bognár-Kutzián I.*: The relationship between The Bodrogheresztúr and the Baden Culture. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, 1969. Bratislava 1973, 31
2. *J. Korek–I. Ecsedy*: Vorbericht über die Ausgrabungen am Fundort Szigetcsép-Tangazdaság. FolArch 27 (1976) 187
3. *Korek* 1968, 37 ff; *Kalicz* 1968, 3. t. 6–11, 13–14.
4. Az itt bemutatott kronológiai táblázat kissé kibővített részletét tartalmazza annak a nagyobb áttekintő táblázatnak, amelyet *Kalicz N.* irányításával *Bándi G.*, *Kovács T.*, *Schreiber R.* és *Patay P.* állítottak össze. *Kalicz* 1982, Abb. 1.
5. *R. Schreiber*: Neue Forschungsergebnisse über die frühe Bronzezeit in der Umgebung von Budapest. MóraFMuzÉvk 1966–67, 63 ff; *Schreiber* 1972, 152 ff, 165 f.; *Kalicz* 1968, 77–86; *Korek* 1968, 57 ff, 4. t. 2, 6. t. 1–10, 14. t. 1–11.
6. Lásd az elterjedési térképeket, amelyeket a 4. jegyzetben felsorolt szerzők készítettek. *Kalicz* 1982, Abb. 3–9.
7. *G. Bándi*: Über die Entstehung der frühbronzezeitlichen Zivilisation von Transdanubien. In: MittArchInst Beiheft 2 (1981) 21; *Ecsedy I.*: Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien. JanPannMuzÉvk 23 (1978) 102 ff.
8. *Kalicz-Schreiber* 1975/1, 164, 1. kép; *Kalicz-Schreiber* 1975/2, 287, 1. kép; *Kalicz-Schreiber* 1976/1, 185, 205–212; *Kalicz-Schreiber* 1976/2, 73, *G. Bándi*: Die terminologischen und relativ-chronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Westungarn. Atti X Simp. Int. Neol. Etá Bronzo in Europa. Verona 1982, 165 ff.
9. Korábban csak két fázist lehetett elkülöníteni: *Schreiber* 1972, 153, 165; A finomabb tagolásra lásd: *Kalicz-Schreiber* 1981, 81.
10. *Kalicz-Schreiber* 1981, 81–83, 2. t. 1–4.
11. *Kalicz-Schreiber* 1981, 83–84, 3–5. t.
12. *Schreiber* 1975/2, 2. kép; *Kalicz-Schreiber* 1976/2, 3. kép 5–8.
13. *Kalicz-Schreiber* 1975/2, 3. kép; *Kalicz-Schreiber* 1976/1, 9. kép 1–2; *Kalicz-Schreiber* 1976/2, 3. kép 1.
14. *I. Bóna*: The Cemeteries of the Nagyrév Culture. Alba Regia 2–3 (1961–62) 1963, 11
15. *N. Kalicz*: Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe. SlovArch 29 (1981) 67
16. *Banner-Bóna-Márton* 1957, 1.
17. *Kalicz-Schreiber* 1981, 84, 6–8. t.
18. *Schreiber R.*: Korabronzkori lakógödör Budafokon. (Zsilaja jama rannego bronzogo veka v Budafoke). BpR 20 (1963) 223; *Patay P.–Patay Á.*: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon. Funde der Nagyrév-Kultur in Diósd. ArchÉrt 92 (1965) 163 ff.; *Schreiber R.*: A nagyrévi kultúra telepe Diósdon. Die Siedlung der Nagyrév-Kultur in Diósd. ArchÉrt 108 (1981) 135
19. *I. Bóna*: The Early Bronze Age Um Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. Alba Regia 1 (1960) 7
20. *Schreiber Rózsa* ásatása. Közöletlen a Budapesti Történeti Múzeumban. Néhány síregyütttest és kerámia típust lásd: *Schreiber* 1972, 7. kép 1–19, 8. kép 1, 3–4, 6–7, 9, 9. kép 1–7.
21. *Tompa* 1937, 65–73; *Banner-Bóna-Márton* 1957, 1–2. kép, 17. kép, 27. kép 16–19.
22. *Banner-Bóna-Márton* 1957, 29. kép 1–4.
23. *I. Bóna*: Geschichte der frühen und mittleren Bronzezeit in Ungarn und im Mittleren Donauraum. Annales Universitatis Scient. Bud. Sect. Hist. Tom. II (1961), a 2. kronológiai táblázat.
24. *Tompa* 1937, 35, 23. kép 5.
25. *Schreiber Rózsa* leletmentése 1981-ben. Közöletlen a Budapesti Történeti Múzeumban.
26. *M. Girci*: Mokrin. The Early Bronze Age Nekropolis. Dissertationes et Monographiae. Tom. II,

Beograd 1971, 193–201, összefoglaló irodalommal.

27. *I. Bóna*: The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I–II. *Alba Regia* 4–5 (1963–64) 1965, 40, 41, 47.

28. *Tompa F.*: Adatok Budapest őskorához. Angaben zur Urgeschichte Budapests. II. *BpR* 14 (1945) 9; *Kalicz* 1968, 93, 3. t. 2–3.

RÓZSA SCHREIBER

CHRONOLOGISCHE FRAGEN DER FRÜHEN BRONZEZEIT IN DER UMGEBUNG VON BUDAPEST UND IN DER THEISSGEGEND

Die Forschungen der letzteren Jahre förderten in grossem Ausmass die genauere Bestimmung der relativen Chronologie, vor allem in Budapest und in der Theissgegend, sowie die Feststellung der wechselseitigen Beziehungen mit anderen Gegenden sowie deren Auswirkungen.

Der grosse Periodenwechsel zwischen der Kupferzeit und Bronzezeit war auch in der Mitte Ungarns durch das Verschwinden der Kostolac-Kultur und das Erscheinen der Makó-Kultur bestimmt. Zwischen beiden Kulturen konnte bisher keinerlei Zusammenhang entdeckt werden, somit dürfen wir mit grosser Wahrscheinlichkeit an zwei Kulturen unterschiedlichen Ursprungs denken. Die Kostolac-Kultur repräsentiert die Schlussperiode einer Entwicklung (Kupferzeit, Baden-Komplex)^{1–2}, die Makó-Kultur hingegen die Anfangsperiode einer anderen Entwicklung, die ungebrochen in die höher entwickelte Etappe der Bronzezeit hinüberführt, deshalb scheint es begründet, die Bronzezeit von dieser Kultur an zu rechnen.

Frühe Bronzezeit I: Makó-Kultur.^{3–7} (Abb. 1). Sie verfügt über selbständige Siedlungen und Gräberfelder. Ihre Siedlungen sind nicht intensiv. Ihre Lebensweise bezeichnen wir als beweglich. Zeitgenossen der Makó-(Kosihy–Čaka)-Kultur sind die jüngere Phase der Jevišovice B-Kultur und die ältere Epoche der Somogyvár-Vinkovci-Kultur. Zwischen der Makó-Kultur und der älteren Phase der Somogyvár-Vinkovci-Kultur waren die Verwandtschaft und der Zusammenhang so stark, dass es einstweilen unmöglich ist, eine scharfe Grenze zu ziehen.

Frühe Bronzezeit II: Die ältere Priode der Nagyrév-Kultur. Sie unterscheidet sich von der lokalen Vorgeschichte, obzwar ein Grossteil ihres Siedlungsgebietes und auch die Mehrzahl der Fundtypen das Erbe der Makó-Kultur ist. Die Selbständigkeit der Nagyrév-Kultur wird durch die Siedlungs- und Bestattungscharakteristiken sowie die Einheit ihres Fundmaterials bestimmt. Ihr Verbreitungsgebiet erstreckt sich auf den schmalen östlichen Streifen Transdanubiens bis zur Siómündung⁸ und auf den schmalen Streifen am linken Theissufer bis zur Marosmündung. Im Raum Budapest gelang es, die zwei Entwicklungsphasen der Nagyrév-Kultur, das heisst die Periode II und III der frühen Bronzezeit weiter zu gliedern.⁹ Die allererste Phase der Nagyrév-Kultur fiel in der Umgebung von Budapest mit dem Erscheinen des Glockenbechers zusammen, doch damit wollen wir nicht behaupten,

dass dadurch auch die Entwicklung der Nagyrév-Kultur verursacht worden wäre. Als Glockenbecher-Csepel-Gruppe bezeichnen wir jenen frühen regionalen Komplex, in dessen Siedlungen und Gräberfeldern echte Glockenbecher und die sie begleitenden sonstige kennzeichnende Gegenstände (Kupferdolche, Ahlen, Armschutzplatten aus Stein, Knochenknöpfe mit „V“-Bohrung und verzierte Knochenamulette) vorkommen (Abb. 2). Das ist die *Phase IIa der frühen Bronzezeit*¹⁰. Auf einem ähnlichen Gebiet sind jene neuen Fundkomplexe zu finden, in denen die echten Glockenbecher (Abb. 3) schon fehlen. Das ist die *Phase IIb der frühen Bronzezeit*¹¹.

Ein der Glockenbecher-Csepel-Gruppe nahestehendes Fundmaterial wurde in Mezökomárom, in der Nähe des Balaton, im Randgebiet der Nagyrév-Kultur freigelegt. Echte Glockenbecher und die für die Somogyvár-Vinkovci-Kultur kennzeichnenden Funde kamen – so wie in Budapest – zusammen ans Tageslicht, was ihr gleiches Alter hervorhebt.^{12–13}

Eine derartige Gliederung der Nagyrév-Kultur wie in Budapest (frühe Bronzezeit IIa–b) ist ansonsten noch nicht möglich. Zahlreiche Grabfunde (Kötörös, Ökörhalom¹⁴) gehören zu dieser Periode (frühe Bronzezeit IIa–b), besonders aber die Grabfunde in der Umgebung von Tószeg, die aus der Zeit vor den Tell-Siedlungen stammen und enge Beziehungen einerseits zur Glockenbecher-Csepel-Gruppe, andererseits zur Nyírség-Kultur aufweisen (Abb. 4–5). Weitere Zusammenhänge dieser Periode sind in der ältesten Phase der Maros-Kultur, in der Óbéba-Pitvaros-Gruppe anzutreffen, in Österreich und Mähren sind die ältere und jüngere Phase der Glockenbecher-Kultur (z. B. Oggau-Loretto-Leithaprodersdorf) sowie die Protoaunjetitz-Kultur, in der Waag- und Marchgend die Chopice-Veselé-Kultur ihre Zeitgenossen. Vermutlich ist auch die für die jüngste Phase der Vučedol-Kultur gehaltene Ljubljana-Kultur in Slowenien gleichaltig.

Frühe Bronzezeit III: Klassische oder späte Periode der Nagyrév-Kultur. Für sie ist eine fast ungebrochene Entwicklung kennzeichnend. Änderungen erfolgten in der Siedlungsweise. Südlich von der Csepel-Insel und entlang der mittleren Theiss begann damals das Leben der Tell-Siedlungen.¹⁶ Die Tell-Siedlungsform kam in der Umgebung von Budapest nicht zustande. Dennoch kann man aufgrund der Siedlungs- und Gräberkomplexe in der Budapester Umgebung die Periode III der frühen Bronzezeit in die *Phasen a und b* gliedern.¹⁷ Die Siedlungen

und Gräberfelder sowie die Grabfunde beider Phasen erscheinen gesondert. Die unteren Schichten der Tell-Siedlungen an der Theiss (Abb. 7) und in Budapest die Siedlungen Budafok und Diósd (Abb. 6) sind die Vertreter dieser Phase der Nagyrév-Kultur, der *Phase IIIa der frühen Bronzezeit*. Die Phase *IIIb der frühen Bronzezeit* repräsentieren selbständige Gräberfelder, zuweilen in der Nähe von Siedlungen (Abb. 8). Diese späteste vierte Phase der Nagyrév-Kultur kann mit Recht als Kulcs-Phase bezeichnet werden.^{19–22} Zeitgenössin der klassischen oder späten Nagyrév-Kultur ist die Kisapostag-Kultur, oder mit anderen Worten die älteste Phase der inkrustierten Keramik. Ihre Nachbarn sind im Osten die Hatvan- (Abb. 9) und die Ottomány-Kultur, im Süden die der Óbéba-Pitvaros Phase folgende Periode der Maros-Kultur (Szőreg-Perjámos-Mokrin) und im Norden die ältere Phase der Nyitra-Kultur.

Die späteste Phase der Nagyrév-Kultur (frühe Bronzezeit IIIb) ist eigentlich der Beginn der „wirklichen“ Bronzezeit. Damals fing man an, die Bronzegegenstände im grösseren Ausmass herzustellen. Das Ende dieser

Phase kann nach Reinecke mit dem Anfang der Phase A der Bronzezeit parallelisiert werden.²³

Für die Nagyrév-Kultur ist kennzeichnend, dass sich im Laufe von vier Phasen die Wandlung so vollzogen hat, dass in den einzelnen neuen Phasen zusammen mit den alten Keramikformen gleichzeitig auch die neuen Typen erschienen und die alten allmählich verschwanden.

Das Hauptcharakteristikum für die Nagyrév-Kultur ist der fast ausnahmslose Leichenbrand im Bestattungsritus. Die an der Theiss und im Raum Budapest sporadisch vorkommenden Körperbestattungen gelten als Ausnahmen.^{24–25} Darin könnte sich der Einfluss der Maros-Kultur widerspiegeln.²⁶

Mit der Nagyrév-Kultur endete in Mittelungarn die frühe Bronzezeit und nahezu auf dem gleichen Gebiet kam die Vátya-Kultur der mittleren Bronzezeit zustande, die sich nur auf das linke Theissufer nicht ausgedehnt hat. Dieses nahm nämlich die Bevölkerung der Hatvan-Kultur bis zur Mündungsgegend des Körös-Flusses in Besitz.

Abbildungen

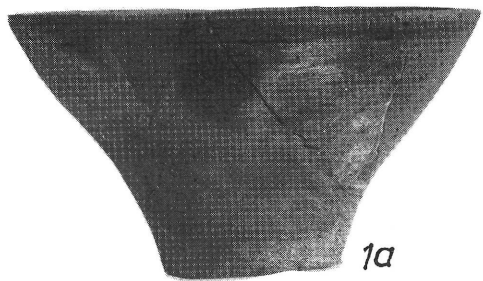
- Abb. 1 Frühe Bronzezeit I. Funde der Makó-Kultur.
- Abb. 2 Frühe Bronzezeit IIa. Funde der Glockenbecher-Csepel-Gruppe der Nagyrév-Kultur.
- Abb. 3 Frühe Bronzezeit IIb. Jüngere Funde der Glockenbecher-Csepel-Gruppe der Nagyrév-Kultur.
- Abb. 4 Frühe Bronzezeit IIa–b. Funde der früheren Periode der Nagyrév-Kultur aus der Theissgegend.
- Abb. 5 Frühe Bronzezeit IIa–b. Funde der früheren Periode der Nagyrév-Kultur aus der Theissgegend.
- Abb. 6 Frühe Bronzezeit IIIa. Funde der „klassischen“ Periode der Nagyrév-Kultur aus der Donau-gegend.

- Abb. 7 Frühe Bronzezeit IIIa. Funde der „klassischen“ Periode der Nagyrév-Kultur aus der Theissgegend.
- Abb. 8 Frühe Bronzezeit IIIb. Fund der späten Phase der Nagyrév-Kultur aus der Donau-gegend.
- Abb. 9 Frühe Bronzezeit IIIa–b. Funde der Hatvan-Kultur aus der Gegend der oberen und unteren Theiss.
- Abb. 10 Chronologische Tabelle.

Képlegyék

- 1. kép Korabronzkor I. A makói kultúra leletei
- 2. kép Korabronzkor IIa. A nagyrévi kultúra harangedény-csepeli csoportjának leletei
- 3. kép Korabronzkor IIb. A nagyrévi kultúra harangedény-csepeli csoportjának fiatalabb leletei
- 4. kép Korabronzkor IIa–b. A nagyrévi kultúra korai szakaszának leletei a Tisza-vidékéről
- 5. kép Korabronzkor IIa–b. A nagyrévi kultúra korai szakaszának leletei a Tisza-vidékéről

- 6. kép Korabronzkor IIIa. A nagyrévi kultúra „klasszikus” szakaszának leletei a Duna-mentéről
- 7. kép Korabronzkor IIIa. A nagyrévi kultúra „klasszikus” szakaszának leletei a Tisza-vidékéről
- 8. kép Korabronzkor IIIb. A nagyrévi kultúra késői fázisának leletei a Duna-mentéről
- 9. kép Korabronzkor IIIa–b. A hatvani kultúra leletei a Középső és Felső-Tisza vidékéről
- 10. kép Kronológiai táblázat

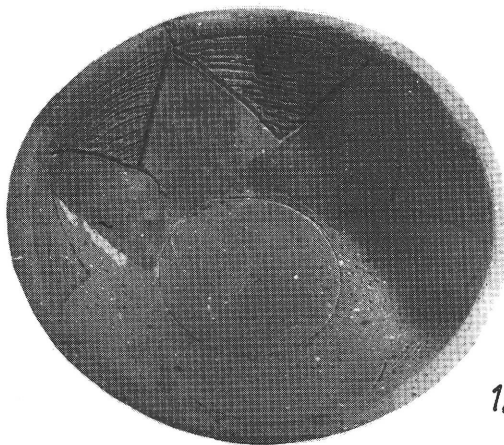
1a

2

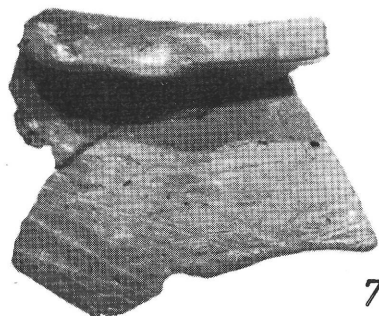
4

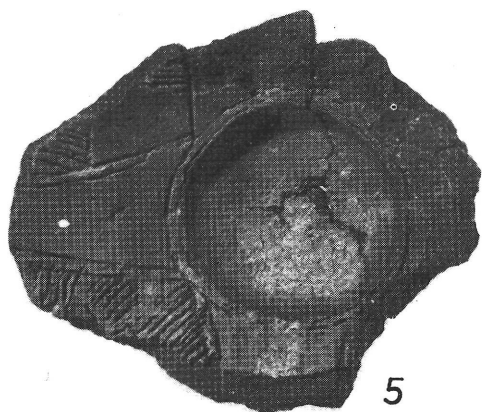
1b

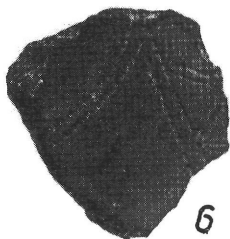
3

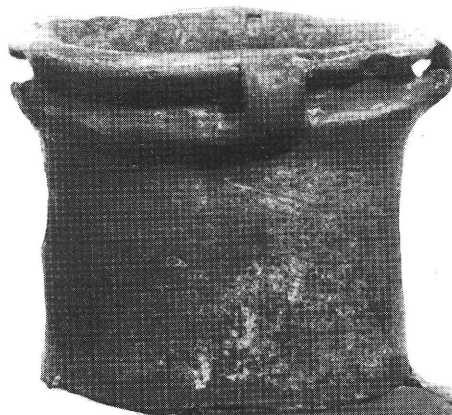
7

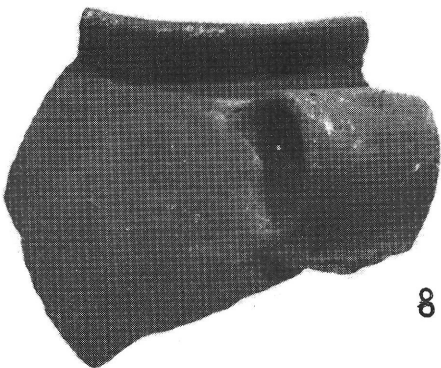
5

6

10

8

9

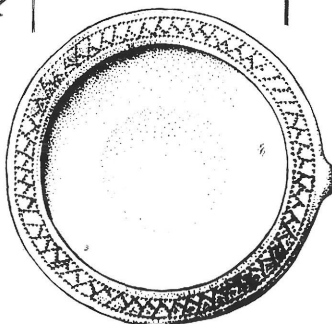
1

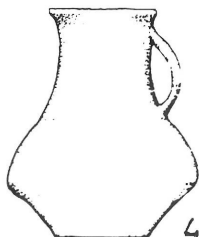
1

2

3

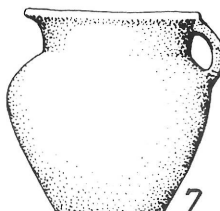
4

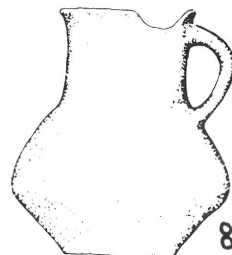
5

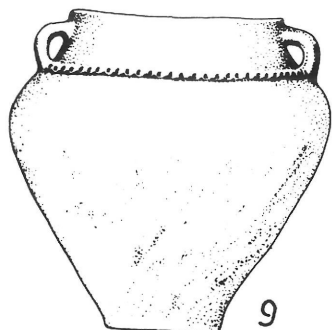
6

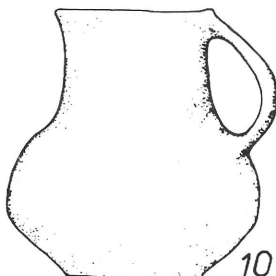
7

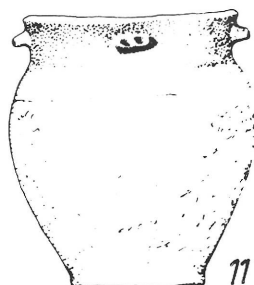
8

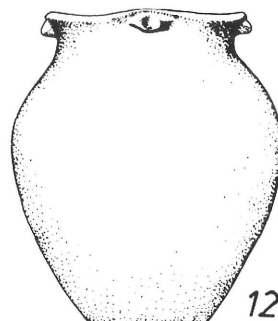
9

10

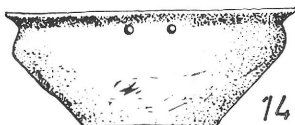
11

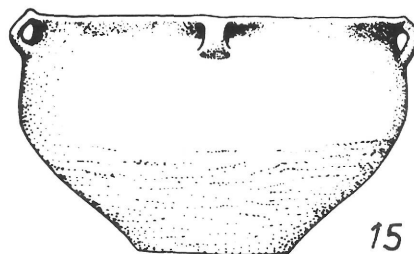
12

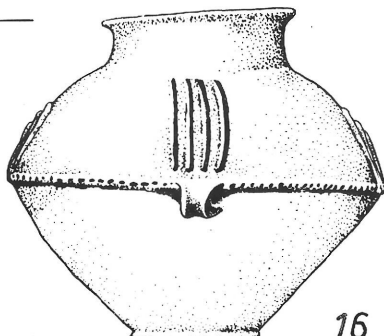
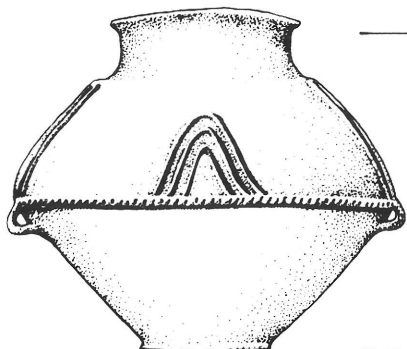
13

14

15

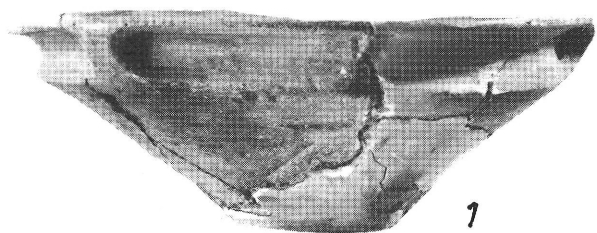

16

17

1

2

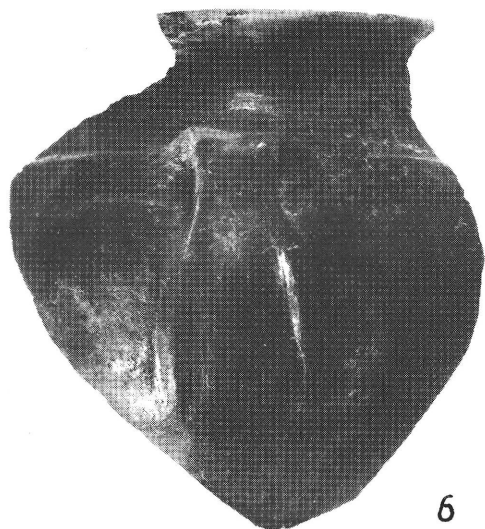
3

4

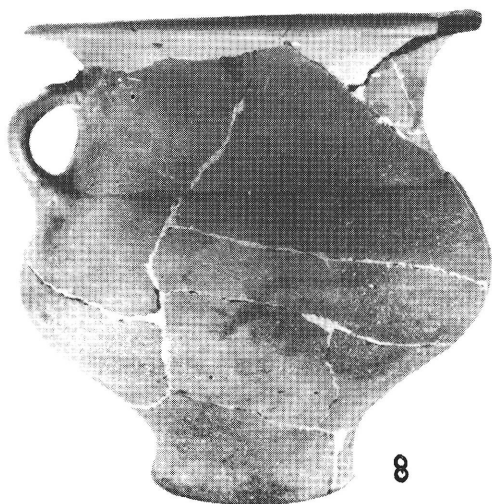
5

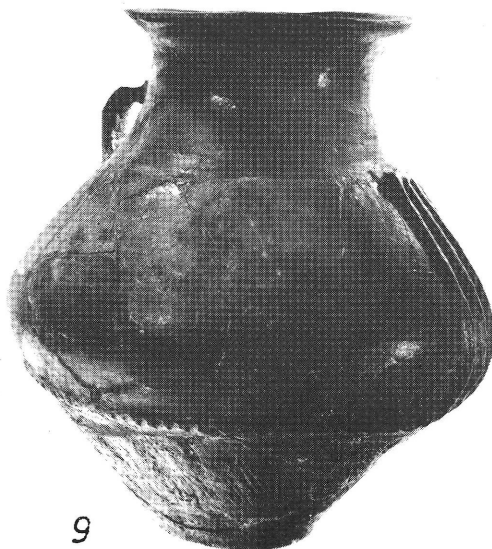
6

7

8

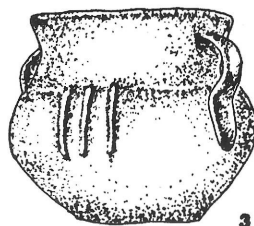
9

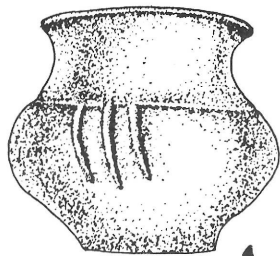
1

2

3

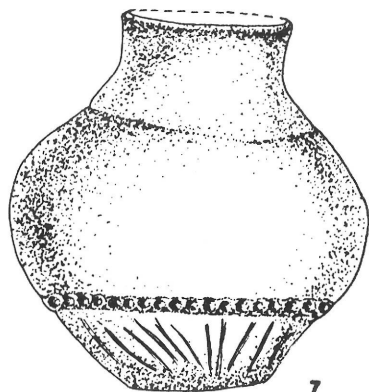
4

5

6

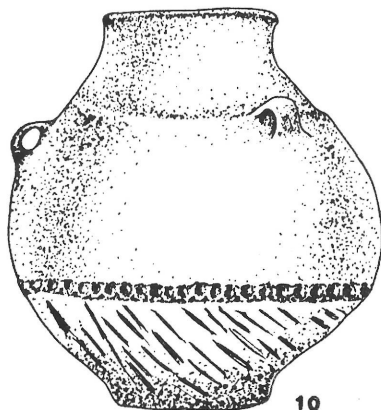
7

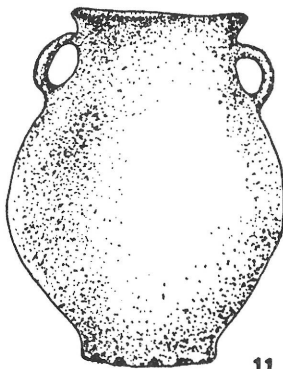
8

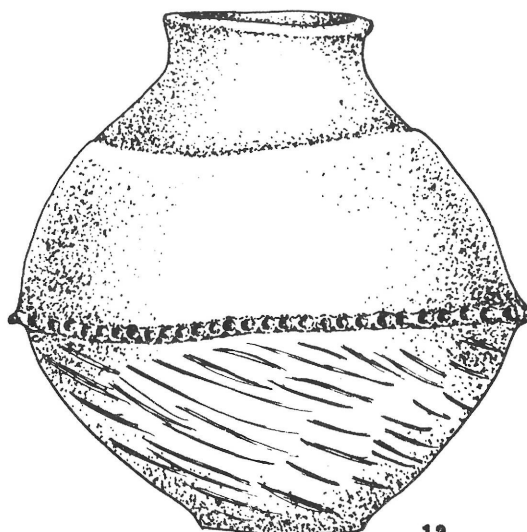
9

10

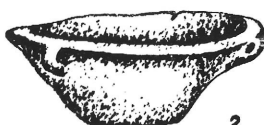
11

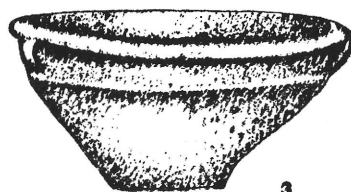
12

1

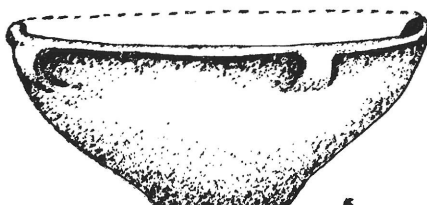
2

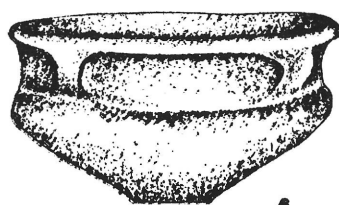
3

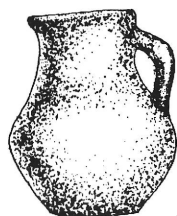
4

5

6

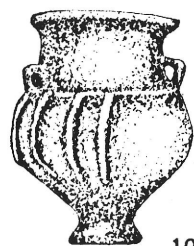
7

8

9

10

11

12

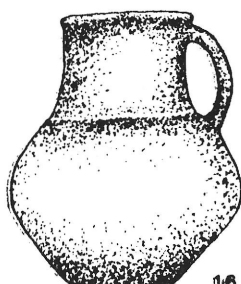
13

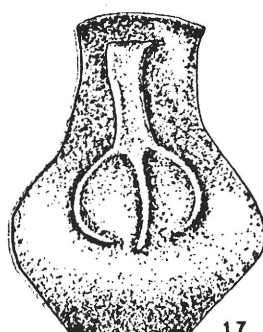
14

15

16

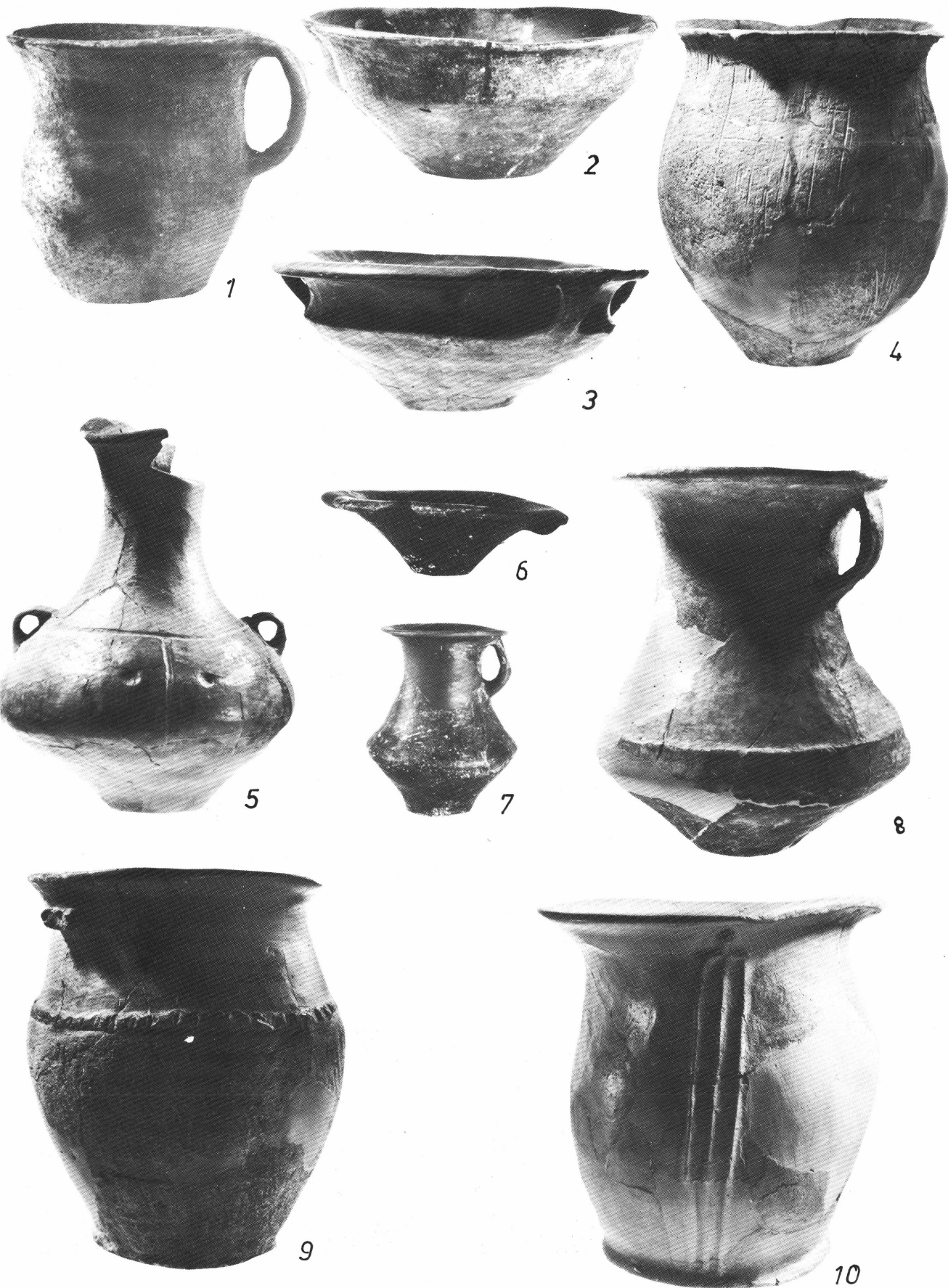

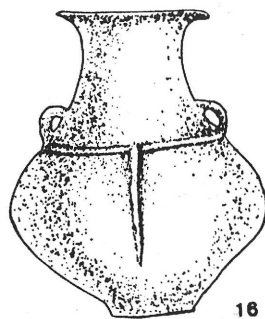
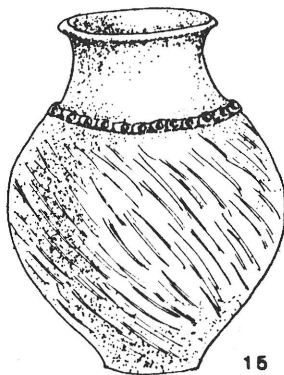
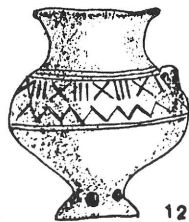
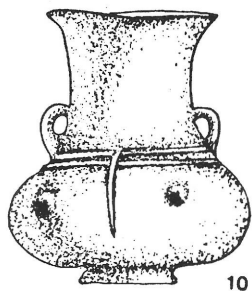
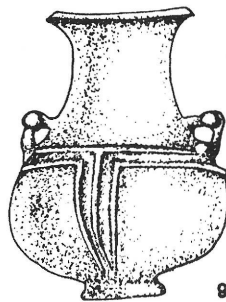
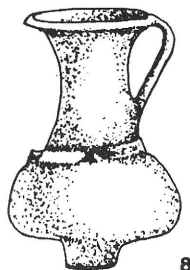
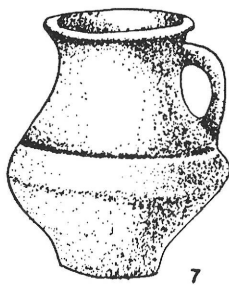
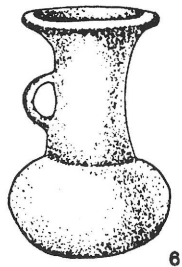
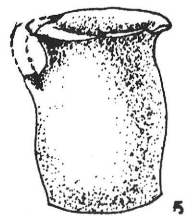
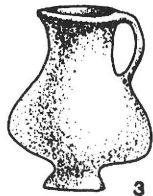
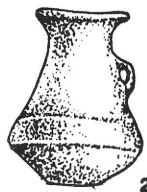
17

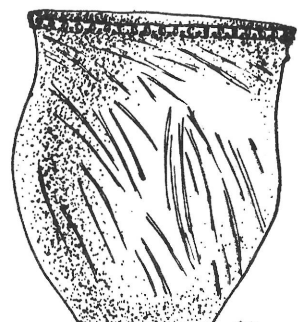
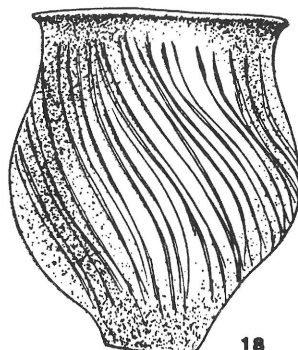
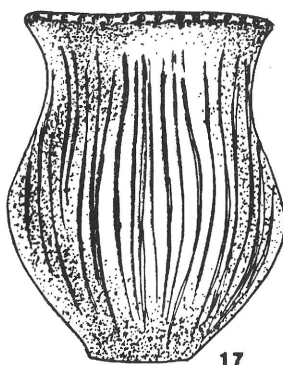
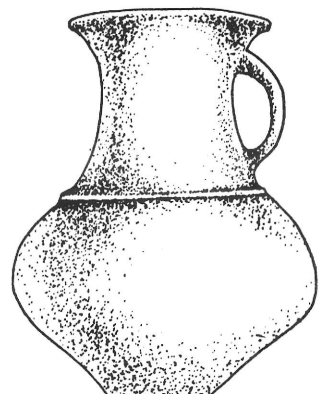
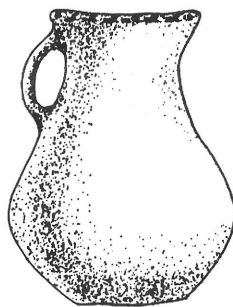
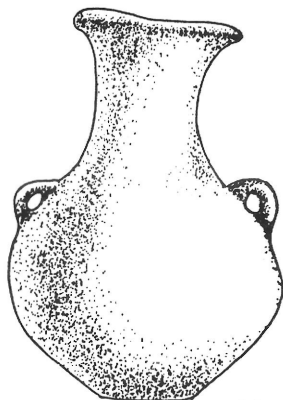
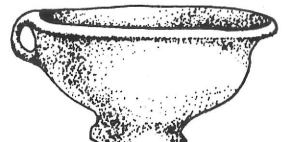
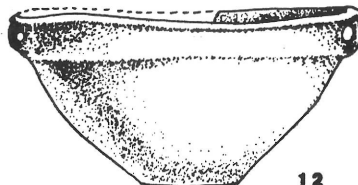
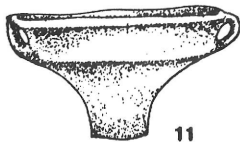
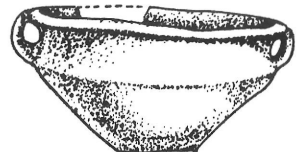
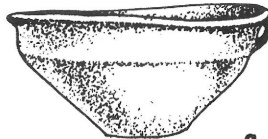
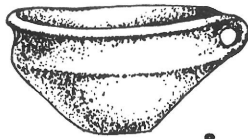
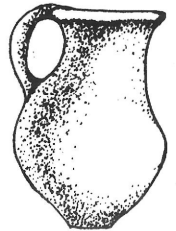
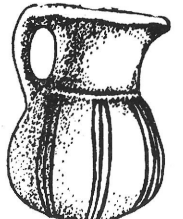
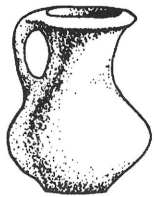

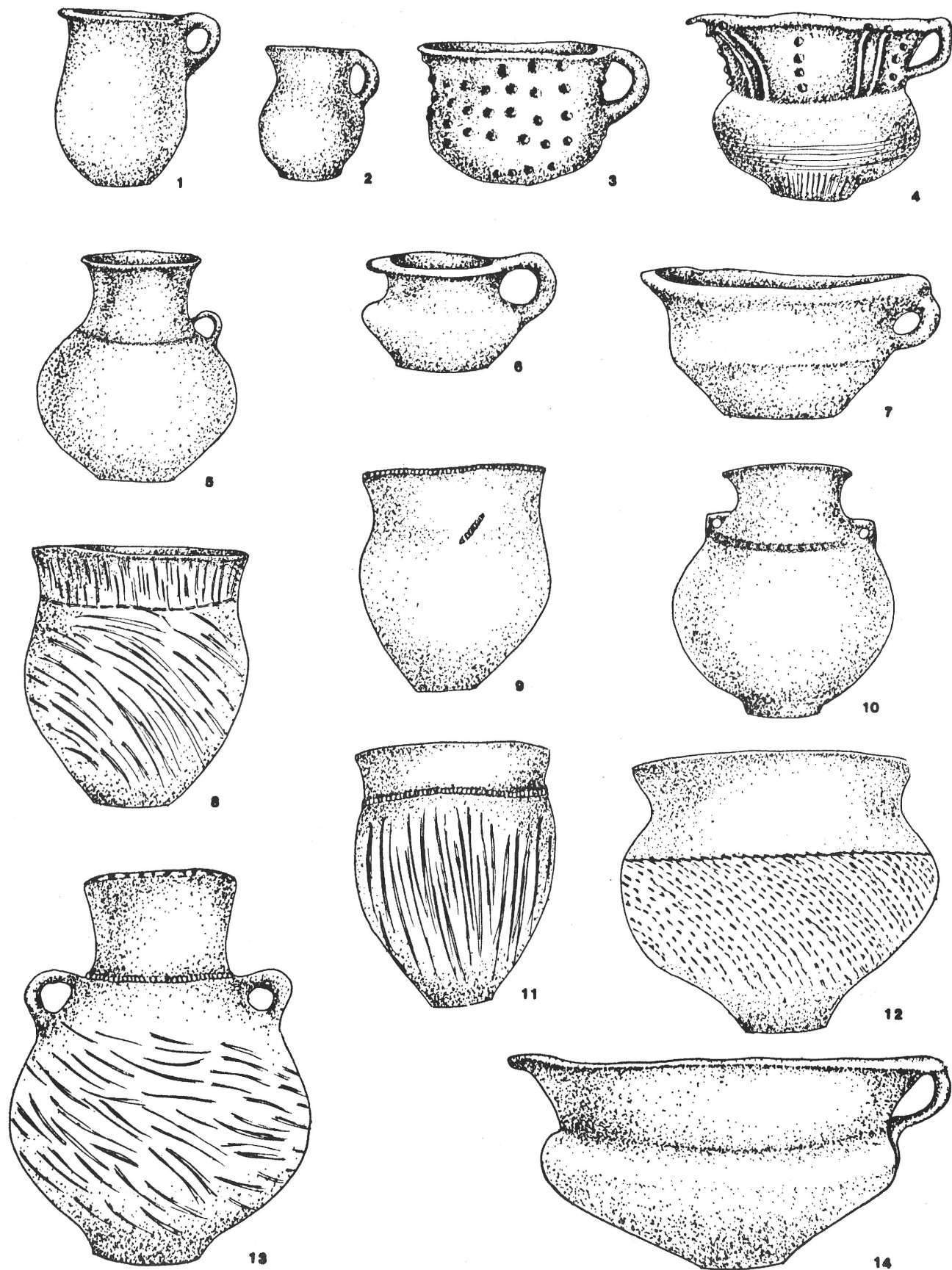
18

KÖZÉP-MAGYARORSZÁG

		BUDAPEST KÖRNYÉKE		KÖZÉP-TISZAVIDÉK		
				ÉSZAK	DÉLKELET	
		VATYAI KULTÚRA (KORAI SZAKASZ)		H A T V A N I K U L T Ú R A	↑ KÉSŐI SZAKASZ TÓSZEG B	
		TOKOD - CSOP. NAGYRÉV + KISAPOSTAG			KORAI SZAKASZ ↑ JÁSZDÓZSA	TÓSZEG A 2 ↑ TÓSZEG A 1
		KULCSI CSOPORT TELEPEK: BUDAÖRS SOROKSÁR TEMETŐK: SZIGETSZENTMIKLÓS KULCS				
KORAI BRONZKOR	III	NAGYRÉVI	KÉSŐI SZAKASZ B A	BUDAFOK TELEPEK: DIÓSD CSEPEL - HÁROS SIR: SZIGETHALOM	NAGYRÉVI KULTÚRA KORAI SZAKASZA KÖTŐRES ÖKÖRHÁLÓM SÍROK SÍROK NYÍRSÉG IMPORT	
	II	KULTÚRA	B	HARANGEDÉNYEK NÉLKÜL TELEPEK: CSEPEL - HÁROS TÓKOL TEMETŐK: BUDATÉTENY CSEPEL - SZIGET		
			A	HARANGEDÉNY - CSEPEL CSOP HARANGEDÉNYEKSEL SOK TELEP ÉS TEMETŐ SOMOGYVÁR - VINKOVCI - IMPORT		
I	MAKÓ - KULTÚRA (SOMOGYVÁR - VINKOVCI KAPCSOLAT)					